ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

БАТУЄВ Олександр Валерійович - аспірант кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2024.3.53

Стаття присвячена дослідженню генези монографічних досліджень щодо правомірного обмеження права власності. Зроблено висновок, що реалізація засади недоторканності права власності в кримінальному процесі була предметом досліджень значної кількості науковців. На рівні монографічних досліджень після прийняття у 2012 році КПК України, окремі аспекти недоторканності права власності в кримінальному процесі були висвітлені безпосередньо в роботах: Куцкір Г. М.; Моргун Н. С.; Музиченко О. В.; Лепей М. В.; Дрозд А. В.; Александрової В. А., Котової А. С.; Баженової А. І. Незважаючи на істотний внесок вищезазначених науковців у розробку зазначеної проблематики, дослідження реалізації засади недоторканності права власності в кримінальному процесі, з урахуванням останніх змін, у тому числі після введення воєнного стану, на монографічному рівні до теперішнього часу комплексно не здійснювалося.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, недоторканність права власності, арешт майна, монографічні дослідження, досудове розслідування, судовий контроль, слідчий суддя.

Постановка проблеми

З метою з'ясування сутності здійснення судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі необхідним є визначення тенденцій розвитку цього інституту, задля чого потрібно в першу чергу проаналізувати генезу кримнального процесуального законодавства та монографічних досліджень, яке його регламентувало в різні часи становлення нашої держави. На нашу думку, найбільші обмеження права власності на досудовому провадженні відбуваються під час застосування арешту майна. Саме тому пропонуємо це питання розглянути більш детально, щоб зрозуміти тенденції розвитку цього інституту.

Мета дослідження – отримання нових наукових результатів щодо окремих аспектів генези наукових досліджень щодо правомірного обмеження права власності на досудовому провадженні, зокрема - під час застосування арешту майна.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми

Реалізація засади недоторканності права власності в кримінальному процесі була предметом досліджень значної кількості науковців. Проте, на рівні монографічних досліджень після прийняття у 2012 році КПК України, окремі аспекти недоторканності права власності в кримінальному процесі були висвітлені безпосередньо в роботах: Куцкір Г. М.; Моргун Н. С.; Музиченко О. В.; Лепей М. В.; Дрозд А. В.; Александрової В. А., Котової А. С.; Баженової А. І.. Пропонуємо їх розглянути більш детально.

Виклад основного матеріалу

У своїй дисертації «Засада недоторканності права власності, її поняття, зміст і реа-

лізація у кримінальному провадженні» Куцкір Г. М. приділила значну увагу сутності недоторканності права власності як загальної засади кримінального провадження та її реалізації у ході відшкодування майнової шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю у кримінальному провадженні. Доволі цінними є висновки дисертантки, що категорії права власності та недоторканності повинні розглядатися як єдине ціле, які при її реалізації виступають у тісному взаємозв'язку, при цьому, терміни «непорушність» та «недоторканність» у юридичному значенні виступають як ідентичні. У зв'язку з цим авторка виділяє два аспекти недоторканності права власності - право на недоторканність власності як можливість бути захищеним і недоторканність власності як реальний, фактичний стан охоронюваного державою і суспільством майна власника, яке проявляється у сукупності відносин, що відображають допустимі межі зовнішнього втручання. Також, дисертанткою було визначено структуру нормативного змісту засади недоторканності права власності та її поняття, яке на нашу думку є доволі вдалим та охоплює дійсно максимальну кількість змістовних елементів зазначеної засади, проте на сьогоднішній день потребує суттєвого корегування через внесення значної кількості змін до законодавства, у тому числі – у зв'язку з введенням воєнного стану. Важливими для реформування кримінального процесуального законодавства стали висновки авторки щодо особливостей забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження у зарубіжних країнах, але в контексті нашого дослідження, найбільшої уваги заслуговує 2 розділ дисертаційного дослідження «Реалізація засади недоторканності права власності під час кримінального провадження» в якому Куцкір Г.М. розглянула підстави і процесуальний порядок обмеження та позбавлення права власності на підставі вмотивованого судового рішення, без такого рішення та у ході вирішення питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів. Окремий підрозділ, дисертантка присвятила підставам і процесуальному порядку застосування арешту майна як способу обмеження права власності під час кримінального провадження, в якому виокремила перелік обмежень права власності внаслідок застосування арешту майна та визначила гарантії поновлення права власності на майно, на яке накладено арешт, проте як підстави так і процесуальний порядок застосування арешту майна з 2015 року зазнали суттєвих змін, тому висновки в роботі є цікавими в межах нашого дослідження більше з точки зору ретроспективного аналізу[1].

В 2015 році було захищено ще одне дисертаційне дослідження на схожу тематику, а саме - Моргун Н. С. «Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні», в якій авторка досліджувала сутність недоторканності права власності як конституційної засади досудового кримінального провадження в межах чого вивчала правову природу недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні, висвітлювала її ґенезу та розкривала співвідношення недоторканності права власності з іншими засадами, спрямованих на охорону права власності у досудовому кримінальному провадженні. Нами пропонується взяти за основу запропоновану авторкою ґенезу законодавства, що нормативно регулювало в різні часи регламентацію вищезазначеної засади до 2012 року як на території сучасної України, так і за кордоном, яка була визначена Моргун Н.С. на підставі ґрунтовного аналізу історичних правових пам'яток, а саме: Законів Ману, Руської правди, Литовських статутів 1529-го, 1566-го, 1588 років, Соборного уложения 1649 року, Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, Статуту кримінального судочинства 1864 року, Інструкції для народних слідчих 1919-го, 1921 років. Цікавим в контексті нашого дослідження мав би стати другий розділ дисертації «Реалізація засади недоторканності права власності під час проведення процесуальних дій на підставі вмотивованого судового рішення», в якому авторка досліджує коло суб'єктів провадження процесуальних дій, спрямованих на позбавлення або обмеження права власності, з'ясовує фактичні та правові підстави позбавлення або обмеження права власності під час досудового

кримінального провадження та розглядає процесуальний порядок провадження процесуальних дій, що здійснюють на підставі вмотивованого судового рішення, однак питання про можливість обмеження права власності під час застосування арешту майна в цьому розділі лише згадується, але окремо не розглядається. Фрагментарно це питання розглянуто лише в підрозділі 3.3 «Використання у кримінальному провадженні майна, тимчасово вилученого без судового рішення» і лише в контексті легалізації майна, що було тимчасове вилучено під час процесуальних дій[2].

Вважаємо на доцільним звернути увагу на ще одне дослідження, що присвячене окремим питанням реалізації засади недоторканності права власності – дисертацію О. В. Музиченко на тему «Реалізація конституційного принципу недоторканостіправа власності на стадії досудового розслідування», в якій автор на грунтовному рівні дослідив юридичну природу конституційного принципу недоторканності права власності, в межах чого розглянув поняття принципів кримінального провадження та їх основні ознаки а також окремо проаналізував поняття, зміст та місце принципу недоторканності права власності в системі принципів кримінального процесу України. В контексті нашого дослідження слід звернути увагу на другий розділ цієї дисертації, який має назву «Функціональне призначення принципу недоторканності права власності при застосуванні заходів кримінального процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням права власності особи під час досудового розслідування», оскільки саме в ньому автор розглядає поняття та класифікацію вищезазначених заходів та досліджує питання реалізації принципу недоторканності права власності під час застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі - під час застосування арешту майна. Музиченко О.В. формулює власну дефініцію арешту майна, а також пропонує розширити коло осіб, на майно яких може бути накладено арешт, зокрема пропонує внести доповнення до ст. 3 КПК України щодо визначення кримінального процесуального статусу іншого власника або володільця, щодо майна якого вирішується питання про накладення арешту, з метою забезпечення збереження речових доказів. Крім того, зважаючи на те, що арешт майна тісно пов'язаний з таким заходом забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна, автор зазначає про необхідність врахування пропозицій щодо визначення процесуального статусу іншого власника або володільця тимчасово вилученого майна та документів. Зважаючи на це, параграф 5 глави 3 КПК України «Інші учасники кримінального провадження» пропонує доповнити ст. 64-3 «Інший власник або володілець майна та документів». Дисертантом також звертається увага на те, що положення, які регулюють попередній арешт майна (ч. 9 ст. 170 КПК України), не узгоджуються зі ст. 16 КПК України та на підставі позитивного міжнародного досвіду пропонує власну редакцію ст. 175 КПК України, яка регламентує порядок виконання ухвали про накладення арешту на майно. Пізніше, частина пропозицій була врахована законодавцем і знайшла своє відображення з змінах до окремих статтей КПК України[3].

Одним із перших, хто на монографічному рівні грунтовно дослідив арешт майна у кримінальному провадженні, став Лепей М. В., який в 2017 році захистив дисертаційне дослідження на тему: «Арешт майна у кримінальному процесі». Автор у своїй роботі в першому розділі розглянув генезу інституту арешту майна у кримінальному процесі України та виокремив 3 етапи його розвитку, кокретизував поняття арешту майна, визначив його сутність, проаналізував та виокремив процесуально-правові (юридичні) та матеріально-правові (фактичні) підстави арешту майна, дослідив його мету, предмет а також визначив перелік осіб, на майно яких накладається арешт. Другий розділ роботи автор присвятив дослідженню питань прийняття рішення про арешт майна та його виконання, в межах якого розглянув накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних та юридичних осіб, прийняття рішення про арешт майна слідчим суддею, судом та порядок виконання ухвали слідчого, суду про арешт

майна. Окрему увагу в своїй роботі дисертант приділив прийняттю рішення про скасування арешту майна та його виконанню, в якому окремо дослідив питання прийняття рішення про скасування арешту майна під час досудового розслідування та судового розгляду а також порядок виконання рішення прокурора, слідчого судді, суду про скасування арешту майна. За результатами роботи автором були розроблені пропозиції про внесення змін та доповнень до КПК України щодо удосконалення регламентації застосування арешту майна, зокрема в ст.ст. 170, 171, 174, 534 та 539 КПК України[4].

Суттєвий внесок в дослідження забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні внесла і Дрозд А.В., яка в своєму дослідженні висвітлила історичні аспекти становлення та розвитку недоторканності права власності в кримінальному процесі, зокрема більш детально аніж інші науковці дослідила сучасний етап (з 2012 року) та зробила висновок, що він характеризується кодифікацією та нормативним забезпеченням недоторканності права власності в кримінальному провадженні, що зумовлено імплементацією в національне законодавство і практикою його застосування міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав і свобод особи; дослідила сутність недоторканності права власності як засади кримінального провадження; проаналізувала зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі, зокрема таких держав, як: ФРН, Франції, Австрії, Швейцарії, Польщі та країн-членів Співдружності Незалежних Держав (Вірменії, Азербайджану, Киргизії, Грузії, Туркменістану, Білорусії, Узбекистану, Таджикистану, Естонії); з'ясувала випадки та підстави правомірного обмеження права власності в кримінальному провадженні, зокрема і під час застосування арешту майна, якому було присвячено окремий підрозділ; визначила міжнародно-правові стандарти захисту права власності в кримінальному процесі; охарактеризувала сучасний стан забезпечення слідчим, прокурором недоторканності права власності в кримінальному провадженні а також розкрила зміст і встановила значення судового контролю за дотриманням недоторканності права власності в кримінальному провадженні. Цікавими та актуальними на той час були і пропозиції дисертантки щодо внесення змін до законодавства з урахуванням проаналізованого міжнародного досвіду, зокрема в ст. ст. 172 та 174 КПК України[5].

Наступним монографічним дослідженням з зазначеної тематики стала дисертація Александрової В. А. на тему: «Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження» (2020), де авторка в першому розділі дослідила правову природу інституту арешту майна у кримінальному процесі, процесуальну форму його здійснення а також міжнародний досвід застосування вищезазначеного заходу забезпечення кримінального провадження. В другому розділі авторка детально проаналізувала процесуальну регламентацію арешту майна у кримінальному провадженні, а саме: правові підстави накладення арешту на майно, сутність і зміст клопотання про арешт майна та процесуальний порядок розгляду такого клопотання та його вирішення. В третьому розділі дисертації дисертанткою були досліджені гарантії законності накладення арешту майно у кримінальному провадженні, якими на її думку виступають: повноваження слідчого, прокурора щодо ініціювання арешту майна; реалізація стороною захисту прав при накладенні арешту на майно та прокурорський нагляд і судовий контроль під час вирішення питання про арешт майна. Авторка продовжила розгляд розпочатих в попередніх дисертаційних дослідженнях проблемних питань, що виникають під час застосування арешту майна у кримінальному процесі, проте вже з урахуванням законодавчих змін, які активно впроваджувалися в той період в главу 17 КПК України. Цікавими та слушними стали пропозиції авторки щодо внесення змін до ст. ст. 16, 170, 171 та 173 КПК України, зокрема щодо: унормування процесуального порядку накладення попереднього арешту на майно чи кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах за відповідним судовим рішенням; узгодження положення абзацу першого ч. 1 ст. 173 та абзацу друго-

го ч. 1 ст. 170 КПК України; законодавчого врегулювання порядку подання слідчим, прокурором, а також розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна з метою спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної, та ін. [6].

В контексті нашого дослідження окремої уваги заслуговує дисертація Котової А. С. на тему «Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні» (2020), в якій авторка дослідила не лише теоретико-правові основи арешту майна у кримінальному провадженні та процесуальний порядок його застосування, а на підставі аналізу прецедентної практики ЄСПЛ та підходів стосовно усталених принципів дозволеного втручання держави у права людини розробила та запропонувала алгоритм оцінки правомірності обмеження права особи на мирне володіння майном, відповідно до якого слідчий суддя, суд який розглядає клопотання про арешт майна повинен вирішити такі питання: 1) яка мета втручання у право особи; 2) чи є мета втручання у право особи легітимною, тобто чи передбачена вона законом; 3) чи може мета бути досягнута за допомогою арешту майна, чи є він розумним, придатним та необхідним для досягнення цієї мети засобом, та чи є для цього необхідні докази; 4) чи є інший засіб, менш обтяжливий ніж арешт майна, за допомогою якого можна досягти цієї мети; 5) чи є використовуваний засіб пропорційним тій меті, яку держава бажає досягти; 6) чи є пропорційним ступінь обмеження права особи меті, яку прагнуть досягти. Такий алгоритм, на думку дисертантки, здатний обмежити дискрецію правозастосовника, убезпечити від свавілля органів державної влади, стати методичним підґрунтям при винесенні кримінального процесуального рішення, вирішити ціннісний конфлікт, що виникає під час застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження, пов'язаний з можливістю втручання органів, які здійснюють кримінальне провадження, у право, гарантоване Конституцією України (ст. 41), КЗПЛ та Першим протоколом до неї, а також КПК (ст. 16), шляхом визначення такого співвідношення легітимної мети втручання та міри втручання, яке забезпечить баланс охоронюваних правом цінностей, між якими виник конфлікт у результаті такого втручання[7].

В 2023 році було захищено дисертаційне дослідження Баженової А. І. на тему: «Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження» У своїй роботі, авторка розглянула історичний генезис становлення та розвитку арешту майна у кримінальному процесі, розкрила сутність арешту майна та розглянула відшкодування шкоди, як мету арешту майна. В другому розділі дисертації «Процесуальний порядок арешту майна» визначила загальні положення встановлення майна, на яке може бути накладено арешт та використання проведення обшуку, тимчасового доступу до речей і документів для встановлення майна, на яке може бути накладено арешт. Окрему увагу в дисертації присвячено правовим та організаційним питанням накладення арешту на майно а також проблемним питанням оскарження та скасування арешту майна. Баженова А.І. обгрунтувала зміни, які на її думку необхідно внести до кримінального процесуального законодавства, зокрема: дозволити накладати попередній арешт на майно за постановою слідчого за погодженням з прокурором або за постановою прокурора та запропонувала зміст постанови про накладення арешту на майно. Слушними та вельми актуальними є й інші пропозиції дисертанта, зокрема: розроблення нормативних положень щодо внесення до КПК змін та доповнень для вдосконалення функціонування інституту арешту майна, у тому числі доповнення КПК України новими статтями, а саме ст. 170-1 «Порядок накладення арешту на майно», ст. 175-2 «Протокол про накладення арешту на майно»; розширення прав потерпілого в частині надання йому права вимагати відшкодування шкоди, накладення арешту на вклади, кошти на рахунках, майно підозрюваного, обвинуваченого або фізичної чи юридичної

особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду[8].

Окрім зазначених робіт після прийняття у 2012 році КПК України окремі правомірного обмеження права власності розглядалися в інших дисертаційних дослідженнях, зокрема роботах: В.А. Завтура «Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» (2017) [9], В.І. Фаринника «Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України» (2018) [10], І.П. Зіньковського «Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження» (2019) [11], І.О. Мерімеріна «Прокурор як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею, судом» (2021) [12]; В.О. Соловйова «Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею» (2022) [13] та ін.

Висновок

Реалізація засади недоторканності права власності в кримінальному процесі була предметом досліджень значної кількості науковців. На рівні монографічних досліджень після прийняття у 2012 році КПК України, окремі аспекти недоторканності права власності в кримінальному процесі були висвітлені безпосередньо в роботах: Куцкір Г. М.; Моргун Н. С.; Музиченко О. В.; Лепей М. В.; Дрозд А. В.; Александрової В. А., Котової А. С.; Баженової А. І. Незважаючи на істотний внесок вищезазначених науковців у розробку зазначеної проблематики, дослідження реалізації засади недоторканності права власності в кримінальному процесі, з урахуванням останніх змін, у тому числі після введення воєнного стану, на монографічному рівні до теперішнього часу комплексно не здійснювалося.

Література

1. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності, її поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.

2. Моргун Н. С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 237 с.

3. Музиченко О. В. Реалізація конституційного принципу недоторканості права власності на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 20 с.

4. Лепей М. В. Арешт майна у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 18 с.

5. Дрозд А. В. Забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 21 с

6. Александрова В. А. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 19 с

7. Котова А. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 19 с.

8. Баженова А. І. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: Дис. ... доктора філософії : 081– «Право». Одеса, 2023. 286 с.

9. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 251 с.

10. Фаринник В. І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 565 с.

11. Зіньковський І. П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 280 с.

12. Мерімеріна І. О. Прокурор як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального прова-

дження слідчим суддею, судом : дис. … д-ра філос. : 081. Одеса, 2021. 198 с

13. Соловйов В.О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею : : дис. … д-ра філос. : 081. Одеса, 2022. 233с.

Oleksandr Batuiev

GENESIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE LAWFUL RESTRICTION OF PROPERTY RIGHTS

The article is devoted to the study of the genesis of monographic research on the legitimate restriction of property rights. It is stated that the greatest restrictions on the right of ownership at the pre-trial proceedings occur during the arrest of property. That is why the genesis of monographic research and the legitimate restriction of property rights has been separately investigated. It is concluded that the implementation of the principle of inviolability of property rights in criminal proceedings was the subject of research by a significant number of scientists. At the level of monographic research after the adoption in 2012 of the CPC of Ukraine, certain aspects of the inviolability of property rights in criminal proceedings were covered directly in the works: Kutskir G. M.; Morgun N. S.; Muzychenko O.V.; Lepey M.V.; Drozd A.V.; Alexandrova V.A., Kotova A.S.; Bazhenova A. and. Despite the significant contribution of the above-mentioned scientists to the development of this issue, the study of the implementation of the principles of inviolability of property rights in the criminal process, taking into account recent changes, including after the introduction of martial law, has not yet been comprehensively carried out at the monographic level.

Keywords: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, inviolability of property rights, seizure of property, monographic research, pre-trial investigation, judicial control, investigating judge.